

„A papírgyártás korszerűsítése” ...

Napjaink társadalomkutatásában és társadalomkritikájában egyre szélesebb körben elvárt „paradigma” a közszféra elszámoltathatósága, a közszolgáltatások átláthatósága. Fejlett és fejlődő országokban egyre többen teszik fel a kérdést: mire költik az adóbevételeket a megválasztott döntéshozók és kinevezett bürokraták? Ilyen és így szervezett, irányított egészségügyre, szociális szolgáltatásokra, iskolákra van-e szükség? Esetleg létezik jobb, hatékonyabb megoldás az aktuális kínálatához képest?

Polónyi István és Timár János a „Tudásgyár vagy papírgyár?” című kötet bevezetőjében amellet tesz hitet, hogy lehetne jobb (minőségibb és hatékonyabb) az oktatásügy: „Vizsgálataink végső következtetése szerint a magyar oktatáspolitikában fél évszázad óta ismétlődően olyan tendenciák kerülnek előtérbe, amelyek az oktatás, a szakképzés formális, mennyiségi fejlesztését a nevelés eredményességének, minőségének rovására érvényesítik. Képletesen szólva a „tudásgyártól” a „papírgyár” fele, a minél több, minél magasabb szintű oklevél kibocsátásának irányába haladunk... Fél évszázad halmozódó hibái és mulasztásai után nincs idő és menség a további halogatásra, bármily nehéznek tűnjenek is a szükséges változások!”

A szerzők öt nagyobb tétel köré fűzik fel állításuk igazolására szolgáló érveiket (e „tételek” a könyv fejezetei):

- A tudás – oktatás – gazdaság összefüggései komplexebbek annál, hogy egyszerűen csak az oktatásügy mennyiségi fejlődése számottevő hatást gyakorolna a gazdaság teljesítményére.

- Az elmúlt években mérhetően romlik az oktatás eredményessége s ezáltal a minősége.
- Nem azok (és legfőképp nem a megfelelő körülmények között) tanítanak, akiknek kellene.
- A közelmúlt fejlesztési kampányszerűen zajlottak s inkább rontottak, semmint javítottak volna a nevelés ügyén.

- A mai oktatáspolitikai nem ad megfelelő válaszokat az oktatásügyben tetten érhető problémákra.

A szerzők érvei az oktatásfejlesztési, az oktatás-gazdaságtani, a munkapiaci kutatások meghatározó, iskolateremtő tényezőihez illő módon árnyaltak és komplexek. Az állapotfelmérés, a diagnózisállítást a hazai és nemzetközi oktatási és munkaügyi adatok széles körére támaszkodik. Ezekhez a tényekhez járul a szerzők kifinomult, érzékeny interpretációja. Az a fajta kutatói, elméleti szakírói added value (hozzáadott érték), mely kellően intenzív s egyben kellően távolságtartó az adatsorok mögötti folyamatok felmutatásához. A kötet nagy értéke, hogy nem elégszik meg a diagnózissal; zárófejezetében a terápiára is javaslatot tesz, sőt a mellékletében még „gyógyszerezési útmutatót” is ad: a függelékek (szám szerint négy) komplex elemzési és tervezési algoritmust foglalnak magukba. Egyébként itt található a mű ars poetikája is:

„A társadalom és gazdaság fejlettsége tehát komplex dolog. Olyan, mint egy nagy háló, amelynek egy-egy szeme a gazdaság és a társadalom fejlettségének különböző jellemzője, például a népesség iskolázottsága, az egy főre jutó nemzeti termék, az ezer főre jutó orvosok száma, az ezer főre jutó gépkocsi, az elfogyasztott kalóriák száma, a vezetékes vízellátásban részesülők aránya vagy a kommunális szemétben a papírhulladék aránya stb. A gazdaság és a társadalom fejlődése során a háló szemei együtt, arányosan mozdulnak – reménytelen minden olyan elképzelés, amely egy-egy hálózem megemelésével reméli az egész hálót megemelni. Nem remélhetjük tehát, hogy az oktatási ráfor-

dítások megemelésével a gazdaság fejlődése felgyorsul, – helyette inkább egy torz struktúra alakul ki, a háló egy-egy szeme kihegyesedik, de a háló a helyén marad”.

Recenzensként nem tudom megállni, hogy ne folytassam ezt az asszociációt: amit a kedves olvasó ebben a könyvben talál, az annak a leírása, hogyan vékonyodott el ez a háló az egyik „füle mellett” s hogyan próbálják egyesek papírral betömni a szélesedő nyílást, ahelyett, hogy a háló egészéhez szervesen illeszkedő, „környezetbarát anyagból” szőnék újra a kopott, feslett darabot. (Polónyi István és Tímár János mély humanizmusát és szakmai tisztességét jelzi, ahogy ebben a szakaszban Révész András – közelmúltban elhunyt mérnök-közgazdász – munkásságáról is megemlékeznek).

A tételek után azok bizonyításáról.

A tudás – oktatás – gazdaság összefüggései komplexebbek annál, mintsem hogy az oktatásügy mennyiségi fejlődése számottevő hatást gyakorolna a gazdaság teljesítményére. Miközben a korrelációs együtthatók a fenti tényezők között az összefüggést erősen mutatják, a szerzők felhívják a figyelmet az oldalak felcserélhetetlenségére. Azaz a gazdaság fejlődése nem képzelhető el fejlett oktatás nélkül, de az oktatás (formális és mennyiségi) fejlesztése nem vezet direkt módon a gazdaság fejlődéséhez. Másként fogalmazva: teljesítőképes gazdasághoz teljesítőképes iskola dukál! S egyik legfontosabb következtetésük arra hívja fel a figyelmet, hogy e kapcsolatnak szervesnek kell lennie, azaz a gazdaság tényleges igényeit, szükségleteit meghallani, értelmezni és saját apparátusával megválaszolni képes oktatásügyre lenne szükség!

Az oktatás gyorsított fejlesztése a poszt-szocialista országokban – melynek később három kampányát is elemzik –, a voluntarista, a tényleges folyamatokat figyelmen kívül hagyó, látszatintézkedésekkel megvalósuló „válasz” áll a kutatók kritikájának fókuszában. Ehhez oktatáskutatás, az oktatás-gazdaságtan önkritikus szemlélete ad keretet: „az oktatással szembeni munkakövetelmény mindig az emberek konkrét tudására vonatkozik, amit a tényleges munkateljesítmény igazol. Társadalmi szinten azonban korábban fel sem merült a tudás mérése. Ehelyett az iskolai oktatás és szakképzés formális eredményeit figyelték meg, azzal a hallgatólagos feltételezéssel, hogy az a népesség, illetve a munkaerő tudását fejezi ki”.

Az elmúlt években mérhetően romlik az oktatás eredményessége s ezáltal a minősége. A szerzők minőség-meghatározása egyszerű: „az oktatás eredményeként szerzett tudás, ismeretek és készségek minősége megfelel a végzeteket foglalkoztató vállalatok és szervezetek követelményeinek”. Erre vonatkozó álláspontjuk kifejtését egy ellentmondás feltárásával kezdik: a minőséget a tanároktól és az iskoláktól várjuk el, s eközben az oktatáspolitikai rendre csak mennyiségi jellegű fejlesztésekkel operál. Megállapítják, hogy nehéz releváns adatokat kapni az oktatás eredményességéről, hatékonyságáról és ezeken túl magáról a minőségről. Az értékeléshez rendelkezésre álló eszközök és módszerek választéka szerény. Ők három indikátor mellett tették le a voksukat: a tanárok, tanítók bé-

---

A tudásalapú társadalomban valódi stratégiai kérdés az oktatásügy. Ennek politikai felértékelődését jól mutatták az utóbbi amerikai vagy angliai választások, de az európai integrációban sokáig „szent nemzeti tehénnek” tekintett oktatáspolitikai is felkerült az egységesülést sürgető témák listájára. Miközben a könyv alkotói tisztában vannak ezzel a külső nyomással, egyetlen pillanatig sem feledkeznek a szakmaiság követelményéről. A gazdag s napra kész hivatkozási apparátus, a források széles köre, a tárgyyszerű stílus, mely mindig csak a tények által igazolható, azokból belátható értelmezés kimondására vállalkozik s a következtetések levonását meghagyja az olvasónak.

---

rezése; a fejlesztési kampányok konzekvenciáinak elemzése és a minőség legmeghatározóbb mutatója; a tanulói teljesítmények a nemzetközi összehasonlító vizsgálatban.

Miközben elfogadom a kötet alapeszméjét és az azt megjelenítő alkotói gondolatmenetet a bizonyításul szolgáló elemzésekkel, hiányérzetemnek is hangot kívánok adni. Noha több helyütt megjelenik a tanulmányban az, hogy „az eredmények sokkal inkább múlnak a pedagógusok minőségén, az oktatás gyakorlatán, az iskola szervezésén és a szülők támogatásán”, az utóbbi tényező hatásait alátámasztó adatsorokat nem közölnek. Ezzel persze feladatokat fogalmaznak meg a jövőbeli oktatáskutatás számára. Az iskolával kapcsolatos szülői attitűd és az iskolai eredmények közötti összefüggések nemzetközi összehasonlításával még egyértelműen adós a szakma.

A könyv egyik legolvasmányosabb fejezete a tényekben és interpretációkban gazdag, széles összefüggés-rendszer feltáró – a pedagóguspálya devalválódását leíró – harmadik fejezet. Ennek a résznek azért is kulcsszerepe van, mert szerzőink szerint az iskolarendszer teljesítményének fogyatékoságai mögött az egyik legnagyobb súlyú faktor épp a pedagógus szakma egzisztenciális ellehetetlenülése, amely az ötvenes években kezdődött, s napjainkban tovább súlyosbodik.

Polónyi és Timár holisztikus szemléletében nem igényel külön bizonyítást az a feltételezés, hogy az alulfizetett, egyre motiválatlanabb, kontraszelekcióval a pályára kerülő tanár és tanítói gárda a minőségelmaradás okozója. A szelekciós folyamatok és a pályahorizont vizsgálatához rendelkezésre álló tények begyűjtésével és konzekvens csoportosításával az olvasó számára is könnyen belátható e helyzet abszurditása. E tétel azonban továbbgondolásra érdemes: – kizárólag a központi költségvetés újraszabása lehet a kivetett út? S ha igen, mik legyenek az út „állomásai”?

A kötet modellszámításokkal igyekszik „écát” adni a döntéshozóknak, figyelmeztetve, hogy itt olyan komplex folyamatról van szó, amely során a „...fél évszázad alatt kialakult és megmerevedett iskolaszervezetet, képzési struktúrát, oktatási-nevelési módszereket és mindezek infrastrukturális feltételeit, valamint a pedagógusképzést kell ugyanis korszerűsíteni!” Amihez a szemlélő annyit tenne hozzá, hogy mindezt másfajta érdekartikulációs „társadalmi játszmatérbe helyezve”. A megerősödő tanári szakmai szervezetek, az iskola minőségi fejlesztésében ténylegesen érdekelt iskolafenntartók és az iskoláztatáshoz fűződő érdekeit (szükségleteit és véleményét) hatékonyabban kifejezni képes iskolahasználók párbeszéde során kialakított konszenzusos döntéshozatal révén lenne jó véghezvinni.

A negyedik fejezetben három „boom” elemzését olvashatjuk. Az első „boom” az alsófok általánossá válásának, a nyolc osztályos alapiskoláztatási rendszer megszilárdulásának folyamatát jelenti, melyet a szerzők szervesnek és pozitívnak látnak. Az első repedéseket az iskolarendszer 1985-ben kezdődő szétzilálódásától datálják.

A második a középfok felülről erőltetett „korszerűsítésével” foglalkozik: e folyamat igazi természete ama vízszintes fővitorla-rúd viselkedéséhez volt hasonlatos, amely a vitorlás hajók személyzetének oly keserves tapasztalatokat szokott okozni. A közelmúlt fejlesztései kampányszerűen zajlottak s inkább rontottak, semmint javítottak volna a nevelés ügyén. A diszfunkcionális iskolatípusok, a teljesítményében végtelenen polarizálódott iskolahálózat, melynek a felsőfokkal és a munkapiaccal is egyaránt ambivalens a viszonya – ezek az erőltetett, szervesen kampányolások következményei, Polónyi és Timár olvasatában.

A mechanizmus ijesztő módon megisméltódott a kilencvenes években a felsőfokon. Valódi eruptív folyamat indult be, melynek során a barbár hordák előzönlöttek a modern hadviselésre áttérni képtelen végvárakat – engedessék meg nekem ez a „vízió” –, azaz a tényleges társadalmi szerepét értelmezni képtelen felsőoktatásnak egyik pillanatról a másikra szembesülnie kellett a robbanásszerűen növekvő hallgatói létszámmal. Jól jellemzi a situációt a szerzők modellszámítása a 66. oldalon, ahol a fenti folyamathoz asszisztáló ponygola előjelzéseit veszik górcső alá:

A 2000. júniusi közleményben megfogalmazott cél, miszerint a végzettek száma 2010-ben a „korosztály” fele legyen, igen jól példázza az oktatáspolitikai felületességét, megalapozatlanságát, hiszen – mint a szerzők rámutatnak – ez azt jelenti, hogy:

„2006–2007 körül a felsőoktatás első évfolyamára felvett hallgatók száma kb. 80 000 fő legyen. Az idézett cikkben foglalt fejlesztési cél, a 18–22 éves népesség felében irányozza elő a hallgatók számát, ami – a felsőoktatási struktúrájától és a lemorzsolódási arányoktól függően 75–90 000 első éves hallgatót jelentene. Mind ez, mind az előzőek szerint megfogalmazott célok teljesítése – a felvételre kerülők legminimálisabb szelekcióját figyelembe véve – legalább 100 000 érettségizettet igényelne az akkori 120 000-es, vagy annál kisebb korosztályból”.

A felsőoktatás, de bármely iskolaszint generációkat „átbocsátó képessége” nem az országutak vagy vasútvonalak mintájára működik, itt nem szokás oda-vissza közlekedni. Ezekben a „zsilipeken” az emberek életükben – jó esetben – csak egyszer haladnak át, s „ez az utazás” a nemzet emberi tőkájének létrejötté.

Polónyi és Tímár nem mondja ki, de a túlképzésről, illetve a képzés és a munka világa közötti kapcsolatról írottak egyértelmű állásfoglalást közvetítenek arról, hogy az oktatási rendszer irányítóinak felelőssége meghatározó abban, hogyan hasznosul ez a társadalmi potenciál, hasznosul-e egyáltalán!

A mai oktatáspolitikai nem ad megfelelő válaszokat az oktatásügyben tetten érhető problémákra. Ezzel a felelősséggel a kötet zárófejezete foglalkozik. A szerzők tézisei az államigazgatás kontra szakigazgatás problematikája köré csoportosíthatók. Itt azt kérdezik, miért nem hallgat az oktatási kormányzat az okos tanácsra? S választ is adnak a maguk által feltett kérdésre:

„Az elmúlt fél évszázad jelentősebb oktatáspolitikai eseményeinek és ezek dokumentumainak rövid leltára is azt mutatja, hogy az oktatási minisztérium, a hatvanas évek eleji dilettáns reformkísérlet bukását követően – közoktatás nyolcvanas és kilencvenes évek közepi pozitív kezdeményezéseinek kivételével – passzív volt az oktatás-fejlesztési stratégiák kidolgozásában és negatív álláspontot képviselt a »kívülről« jövő kezdeményezések és javaslatok adaptálásában és végrehajtásában”.

A tudásalapú társadalomban valódi stratégiai kérdés az oktatásügy. Ennek politikai felértékelődését jól mutatták az utóbbi amerikai vagy angliai választások, de az európai integrációban sokáig „szent nemzeti tehénné” tekintett oktatáspolitikai is felkerült az egysegesülést sürgető témák listájára. Miközben a könyv alkotói tisztában vannak ezzel a külső nyomással, egyetlen pillanatig sem feledkeznek meg a szakmaiság követelményéről. A gazdag s napra kész hivatkozási apparátus, a források széles köre, a tárgyyszerű stílus jellemzi a kötetet, mely mindig csak a tények által igazolható, azokból belátható értelmezés kimondására vállalkozik s a következtetések levonását meghagyja az olvasónak.